

УДК 342.4+177.9

С. П. КОНДРАКОВА

Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП, м. Київ

ЗАСТОСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 1(15), с. 119–123

Порушено актуальну в умовах побудови демократичної держави проблему додержання конституційних засад при здійсненні правосуддя. Розглянуто визначальні питання щодо правового забезпечення судовими органами захисту прав, свобод людини і громадянина, законних інтересів суспільства і держави. Надано обґрунтоване визначення правосуддя як правового інституту, який у своїй діяльності має виходити із пріоритету права та інших соціальних норм.

Досвід демократичних держав свідчить про те, що права і свободи людини і громадянина набувають свою реальність настільки, наскільки вони можуть бути ефективно захищені.

У Конституції України 1996 року знайшли втілення визначальні засади верховенства права і правової держави, які юридичними засобами мають реально забезпечити максимальне здійснення охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина та які визначають зміст і спрямованість діяльності правової держави, її відповідальність перед людиною.

Зміцнення державності, розвиток демократичних засад у суспільстві неможливі без існування судової влади, яка відповідно до Основного Закону держави має бути гарантом забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян і прав в цілому від будь-яких посягань.

Конституцією України кожній людині гарантовано право звернутися до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод.

Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії. Це зобов'язує суди при розгляді конкретних справ, тобто при здійсненні правосуддя, керуватися насамперед нормами Конституції України.

При здійсненні правосуддя суди мають забезпечити безумовне дотримання норм Основного Закону.

Відповідно до ст. 8 Конституції України визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні норми щодо захисту прав і свобод людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативних актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і повинні забезпечуватися захистом правосуддя.

Виходячи із зазначеного принципу і гарантування Конституцією судового захисту прав і свобод людини судова діяльність має бути спрямована на її захист від будь-яких посягань шляхом

забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних судових справ. При цьому варто пам'ятати, що згідно зі ст. 32 Конституції України закріплені в ній права і свободи людини й громадянина не є вичерпними.

Оскільки Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ повинні оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акту з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення, безумовно, мають ґрунтуватись на положеннях Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй.

У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою повинен зупинити розгляд справи і звернутися з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції України може порушити перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке ж рішення може прийняти суд першої, апеляційної, касаційної інстанцій в будь-якій стадії розгляду справи. Суд безпосередньо застосовує Конституцію у таких випадках:

- коли зі змісту норм Конституції випливає необхідність додаткової регламентації її положень законам;
- коли закон, який був чинним до введення у дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;
- коли правовідносини, що розглядаються судом, законом не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою України, суперечить Конституції;
- коли Укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції.

Якщо зі змісту конституційних норм випливає необхідність додаткової регламентації її положень законам, суд при розгляді справи застосовує тільки той закон, який ґрунтується на Конституції і не суперечить їй.

Слід мати на увазі, що суд не може, застосувавши Конституцію як акт прямої дії, визнати неконституційними закони чи інші правові акти

(перелічені у ст. 150 Конституції), оскільки це віднесено до виключної компетенції Конституційного Суду України.

Водночас суд може на підставі ст. 144 Конституції України визнати такими, що не відповідають Конституції чи законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а на підставі ст. 124 Конституції — акти органів державної виконавчої влади: міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій тощо. Звернення у такому разі до Конституційного Суду України не потрібне.

Виходячи з положення ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосовувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як за міжнародним договором. Водночас міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України.

Суди повинні виходити з того, що нормативно-правові акти будь-якого державного чи іншого органу (акти Президента України, постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи рішення Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, акти органів місцевого самоврядування, накази та інструкції міністерств і відомств, накази керівників підприємств, установ та організацій та ін.) підлягають оцінюванню на відповідність як Конституції, так і закону.

Якщо при розгляді справи буде встановлено, що нормативно-правовий акт, який підлягав застосуванню, не відповідає чи суперечить закону, суд зобов'язаний застосувати закон, який регулює ці правовідносини.

Згідно з ч. 2 ст. 6 Конституції України органи законодавчої, виконавчої, судової влади здійснюють свої повноваження в установлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією, є чинними лише в частині, що не суперечить їй.

З урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється лише судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції України), судам надається право вирішувати всі підвідомчі спори про захист прав і свобод громадян.

Суд не вправі відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її

вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку.

Так, ст. 55 Конституції кожній людині гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а тому суд не повинен відмовляти особі у прийнятті чи розгляді скарги з підстав, передбачених законом, який це право обмежує.

Згідно із ст. 10 Конституції державною мовою в Україні є українська мова, розвиток і функціонування якої в усіх сферах суспільного життя на всій території України забезпечується державою. Виходячи з цього конституційного положення судочинство України має проводитись українською мовою. На виконання ч. 4 ст. 10 Конституції суд за клопотанням осіб, які беруть участь у розгляді справи, зобов'язаний застосувати при провадженні судочинства й іншу мову в порядку, визначеному законом, наприклад Кримінально-процесуальним і Цивільно-процесуальним кодексами.

Суд має суворо додержуватись вимог ч. 3 ст. 19 Кримінально-процесуального кодексу України про те, що слідчі й судові документи, відповідно до встановленого цим Кодексом порядку, вручаються обвинуваченому, підсудному, засудженому в перекладі на його рідну мову або іншу мову, якою він володіє.

Конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (ст. 129 Конституції України) зобов'язують суд забезпечити всім учасникам рівні можливості щодо надання та дослідження доказів, заявлення клопотань і здійснення інших процесуальних прав.

При вирішенні цивільних справ суд має виходити з поданих стороною доказів. Водночас він може запропонувати позивачеві чи відповідачеві подати додаткові докази, а в разі, коли сторони не можуть їх зібрати, а без них правильно вирішити справу неможливо, то за клопотанням сторін сам витребує такі докази.

При розгляді трудових спорів судам слід мати на увазі, що ч. 3 ст. 43 Конституції використання примусової праці заборонено.

У зв'язку з цим не можуть застосовуватись як такі, що суперечать Конституції, положення Кодексу законів про працю (ст. 32, 33, 34), відомчі положення статутів про трудову дисципліну, які передбачають можливість тимчасового переведення працівника без його згоди на іншу роботу в порядку дисциплінарного стягнення, у разі виробничої необхідності або простою, а також мож-

ливість виконання ним роботи, не передбаченої трудовим договором.

Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота, що виконується особою, чи служба, яку вона несе за вироком суду чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан.

Відповідно до ст. 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, завчасно сповіщаючи про них органи місцевого самоврядування. Справи про обмеження цього права розглядаються судами в порядку, встановленому для справ, що виникають з адміністративно-правових відносин.

Тим, хто працює, Конституція гарантує право на страйки для захисту своїх соціальних і економічних інтересів. Порядок здійснення цього права встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений для участі або неучасті у страйку (ст. 44 Конституції).

Рішення про визнання страйку незаконним ухвалюється судом на підставі Конституції і чинного законодавства. Страйк має визнаватися незаконним, коли працюючі добиваються в такий спосіб політичних цілей, або ним створюється загроза життю і здоров'ю, правам і свободам інших людей, або коли він організовується чи здійснюється у державних органах на підприємствах та в організаціях, на які покладено забезпечення обороноздатності, правопорядку і безпеки країни, на безперервно діючих виробництвах, зупинення яких пов'язане з важкими або небезпечними наслідками та ін.

За примушення до участі або неучасті у страйку причетні до цього особи несуть відповідальність, встановлену законодавством.

З урахуванням конституційного положення про те, що ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду (ст. 47 Конституції), суди вирішують житлові справи виходячи з неприпустимості виселення в адміністративному порядку за санкцією прокурора осіб, які самоуправно зайняли житлове приміщення або проживають в аварійних будинках, що загрожують життю людей.

При розгляді справ про користування житловим приміщенням судам необхідно враховувати, що ст. 33 Конституції гарантує кожному, хто на

законних підставах перебуває на території України, свободу пересування і вільний вибір місця проживання.

Це означає, що наявність чи відсутність реєстрації (прописки) самі по собі не можуть бути підставою для визнання права користування житловим приміщенням за особою, яка там проживала чи вселилась туди як член сім'ї наймача (власника) приміщення, або ж для відмови їй у цьому.

Суди мають суворо додержуватись передбаченого ст. 56 Конституції права особи на відшкодування за рахунок держави чи органу місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Матеріальна і моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою відповідно до ст. 62 Конституції лише безпідставно засудженій особі в разі скасування судового вироку як неправосудного.

Вирішуючи спори, що виникають із права приватної власності громадян, суди повинні виходити із положень ст. 41 Конституції про те, що це право є непорушним і ніхто не може бути протиправно його позбавлений. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі та в порядку, які встановлені законом і за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості (крім умов воєнного чи надзвичайного стану, коли можливе наступне відшкодування).

Судам необхідно зважати на те, що відповідно до ч. 6 ст. 41 Конституції конфіскація майна може бути застосована за вироком суду у випадках та обсязі і порядку, встановленому Кримінальним кодексом України як додатковий вид покарання за тяжкі і особливо тяжкі злочини, або у справах про адміністративні правопорушення, за вчинення яких законом (Кодексом про адміністративні правопорушення) передбачено конфіскацію приватного майна.

При розгляді кримінальних справ суди мають суворо додержуватись закріпленого у ч. 1 ст. 62 Конституції принципу презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. При цьому недопустимо покладати на обвинува-

ченого (підсудного) доведення своєї невинуватості, оскільки всі сумніви щодо доведення вини особи тлумачаться на користь останньої.

До основних засад судочинства відповідно до ст. 129 Конституції віднесено змагальність сторін, забезпечення доведеності вини та підтримання в суді державного обвинувачення прокурором. Виходячи з цього при відданні особи до суду в усіх справах, що надійшли до суду з обвинувальними висновками, участь прокурора у судовому засіданні на підставі Кримінально-процесуального кодексу є обов'язковою.

Відповідно до ст. 59 Конституції кожен має право на захист від обвинувачення і на правову допомогу. Тому, розглядаючи кримінальну справу, суд у передбачених законом випадках має забезпечити обвинуваченому право на захист.

Визначення особи винуватою у вчиненні злочину може мати місце лише за умови доведення її вини в обвинувальному вироку суду. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст. 62 Конституції обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом.

Докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

Відповідно до вимог ст. 63 Конституції особа не несе відповідальності за відмову давати свідчення або пояснення щодо себе, членів всієї сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, а отже, вона не може бути змушена свідчити проти себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів.

Пропонуючи підсудному дати пояснення щодо висунутого обвинувачення та відомих йому обставин справи, суд має одночасно пояснити йому, а також його дружині чи близькому родичу зміст ст. 63 Конституції, якщо під час проведення дізнання чи досудового слідства підозрюваному, обвинуваченому, його дружині (чоловіку) чи близькому родичу цього не було роз'яснено, покази зазначених осіб повинні визнаватись судом одержаними з порушенням закону, що має наслідком не допустити їх використання як засобів доведення вини.

З урахуванням зазначеного конституційного положення члени сім'ї чи близькі родичі обви-

нуваченого, цивільного позивача або цивільного відповідача не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за відмову від надання свідчень.

Гарантовані ст. 29, 30 і 31 Конституції особиста недоторканність людини, недоторканність житла і таємниця листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції є невід'ємним правом особи. Дозвіл на арешт і тримання під вартою, проникнення до житла чи іншого володіння особи, на накладання арешту на кореспонденцію, її вилучення у поштово-телеграфних установах і на отримання інформації з каналів зв'язку надається тільки судом. За результатами розгляду матеріалів про надання такого дозволу, який здійснюється судом з додержанням таємниці слідства, ухвалюється процесуальне рішення.

Відповідно до ч. 5 ст. 124 Конституції судові рішення ухвалюються іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території всіма без винятку органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами, а також окремими громадянами та їх об'єднаннями. У разі невиконання судових рішень суди мають притягувати осіб, які не виконують рішення суду, до встановленої законом відповідальності.

Відповідно до положень Конституції України сьогодні судова влада є незалежним правовим інститутом у структурі державної влади взагалі. Не є випадковим, що питання організації судової влади, її компетенція і повноваження та засади здійснення судочинства закріплені у спеціальному розділі VIII Конституції України.

Здійснюючи правосуддя на засадах законності, об'єктивності і неупередженості, судові органи мають вирішувати конфлікти в усіх сферах

суспільних відносин, включаючи визначення відповідальності державних органів та їх посадових і службових осіб перед громадянами.

Найбільш повно та об'єктивно оцінки ефективності судової системи будь-якої держави базуються на її спроможності надійно захищати права і законні інтереси громадян, служити добру і справедливості.

Застосовуючи конституційні принципи судочинства, суд в Україні має здійснювати правосуддя на засадах верховенства права, забезпечуючи захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Література

1. Бойко В. Ф. Судова реформа в Україні: стан і перспективи: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2004.
2. Кодекс адміністративного судочинства України. — К., 2005.
3. Кодекс законів про працю України від 6 липня 2005 року (з постатейними матеріалами). — К.: Юрінком, 2005.
4. Коментар до Закону України "Про судоустрій України". — К.: Юрінком Інтер, 2003.
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К., 1997.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України / Верховний Суд України; Відп. ред. В. Т. Маляренко. — К.: Юрінком Інтер, 2001.
7. Кримінальний кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 р. — Х.: Одиссей, 2002.
8. Організація судової влади в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2002.
9. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. — К., 2004.

Проблеми верховенства права як основа демократизації суспільства набувають особливого значення у період розбудови правової держави. У зв'язку з цим визначені необхідні умови застосування і забезпечення конституційних принципів при здійсненні правосуддя, завданням якого є забезпечення на засадах верховенства права захисту гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів суспільства і держави.

Problem of leadership of the right as a basis of democratization and humanization societies becomes specially valuable during construction of a lawful state. In this connection in clause{*article*} necessary conditions of application and maintenance of the constitutional principles are analysed and determined at fulfilment of justice which basic task is maintenance on the basis of leadership of the right of protection guaranteed by the Constitution of Ukraine of the rights and freedom of the person and the citizen, legitimate interests of legal persons, interests of a society and the state.

Надійшла 9 березня 2007 р.